

BAUDŽIAMŪJŲ ĮSTATYMŲ TAIKYMO PROBLEMOS IR JŲ SPRENDIMAS ĮSIGALIOJUS NAUJAJAM LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMAJAM KODEKSUI

Doc. dr. Egidijus Bieliūnas

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyrius
Gynėjų g. 6, 2600 Vilnius
Telefonas 261 64 32
Elektroninis paštas E.Bieliunas@tic.lt
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Saulėtekio al. 9, 2054 Vilnius
Telefonas 236 61 67

Pateikta 2003 m. rugsėjo 3 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 1 d.

Recenzavo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas profesorius habil. dr. Vytautas Piesliakas ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros lektorius dr. Andrius Nevera

S a n t r a u k a

Straipsnyje dėmesys sutelkiamas į Lietuvos baudžiamųjų įstatymų taikymo problemas pereinant nuo 1961 m. Baudžiamojo kodekso prie 2000 m. Baudžiamojo kodekso. Pirmiausia apžvelgiamos universalios, visuotinai pripažįstamos principinės nuostatos, įtvirtintos tarptautinės teisės aktuose, kurios reglamentuoja baudžiamųjų įstatymų galiojimą ir taikymą laiko atžvilgiu. Pabrėžiama jų įtaka, nulėmusi senojo BK 7 straipsnio ir naujojo BK 3 straipsnio panašumą. Lyginamas šių abiejų straipsnių tekstas ir turinys, atkreipiant dėmesį į tam tikrus skirtumus ir jų teisinę reikšmę.

Didžioji straipsnio dalis skiriama abiejų kodeksų gretinimui, išskiriant keturis variantus, kai: 1) abu kodeksai atitinkamų veikų nenumato kaip nusikalstamų; 2) naujasis BK buvusius nusikaltimus dekriminalizuoja; 3) naujasis BK kriminalizuoja veikas, anksčiau nelaikytas nusikalstamomis; 4) naujasis BK tam tikru mastu perima senojo BK numatytus nusikaltimus. Aptariamos baudžiamojo įstatymo taikymo galimybės, būdingos kiekvienam iš šių variantų. Specialiai detalizuojamas sudėtingiausias – paskutinis variantas. Apibūdinamos keturios susiklostančios situacijos, kai naujasis BK, palyginti su senuoju BK, vertinamas kaip „identiškas“, švelninantis baudžiamąją atsakomybę, ją griežtinantis arba „prieštaringas“, evoliucionavęs tiek atsakomybės švelninimo, tiek ir griežtinimo linkme. Kiekvienai iš šių situacijų teikiamos baudžiamojo įstatymo taikymo rekomendacijos.

Įvadinės pastabos

Dabarties sąlygomis Lietuvos teisininkai dažnai sprendžia įvairiausių praktinius ir teorinius klausimus, kylančius dėl baudžiamųjų įstatymų kaitos. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujajam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui (toliau – BK) tokie klausimai vienaip ar kitaip kyla didžiojoje daugumoje baudžiamųjų bylų. Nuo jų nuodugnaus išsiaiškinimo, tinkamo suformulavimo ir išsprendimo priklauso ikitiesminio tyrimo institucijų ir teismų darbo kokybė, o kartu ir teisingumo įgyvendinimas kiekvienoje baudžiamojoje byloje.

Šiame straipsnyje nesiekama aprėpti visą baudžiamojo įstatymo galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu problematiką. Dėmesys sutelkiamas tik į perėjimą nuo senojo, 1961 m., prie naujojo, 2000 m., BK. Saikingai naudojami ir teismų praktikos duomenys. Taip apribojus apžvalgos dalyką, daug klausimų natūraliai lieka už jos ribų. Pavyzdžiui, visiškai neapartinėjamas labai įdomus ir keliantis diskusijų klausimas dėl baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo momento, nes naujojo BK įsigaliojimo data, o kartu ir abiejų kodeksų sandūros laiko požiūriu

taškas yra visiškai aiškūs. Negvildenamas ir vadinamojo „tarpinio“ baudžiamojo įstatymo galiojimo ir taikymo klausimas, nes tarp senojo ir naujojo BK nėra įsiterpęs joks tarpinis baudžiamasis įstatymas. Be to, straipsnyje nekeliamas uždavinys išsamiai išvardyti ir aprašyti visas įmanomas situacijas, kai tenka rinktis, kurį iš kodeksų reikia taikyti. Tenorima parodyti dažniausiai susiklostančias tipines situacijas ir jų analizės nuoseklumą, galintį padėti teisingai ir argumentuotai pasirinkti reikiamą baudžiamąjį kodeksą konkrečioje baudžiamojoje byloje. Kartu atsižvelgiama ir į juridinį kontekstą, darantį didelės įtakos kodeksų taikymui. Aplinkybės ypatingos – keičiami ne šiaip baudžiamieji įstatymai, bet baudžiamieji kodeksai. Darant net ir didesnius pakeitimus galiojančiame baudžiamajame kodekse, paprastai pakanka priimti vieną įstatymą. Senojo ir naujojo įstatymų galiojimo ir taikymo problemos tokiais atvejais sprendžiamos vadovaujantis BK bendrosios dalies atitinkamame straipsnyje įtvirtintomis taisyklėmis. Tačiau keičiant tokius sudėtingus teisės šaltinius kaip baudžiamuosius kodeksus, principinių taisyklių nebepakanka. Reikalingas specialus įstatymas, reglamentuojantis senojo ir naujojo BK santykius. Toks įstatymas neišvengiamai daro įtaką ir kodeksų normoms, reglamentuojančioms baudžiamojo įstatymo galiojimą ir taikymą. Todėl, pereinant nuo vieno prie kito baudžiamojo kodekso, dėl trečiojo įstatymo intervencijos jų santykis tam tikra prasme darosi sudėtingesnis. Atsiranda įvairiausių išlygų, išimčių, specialių normų, skirtų tam, kad tarp kodeksų nesusidarytų neišsprendžiamų kolizijų, o perėjimas prie naujojo BK būtų kiek įmanoma paprastesnis ir aiškesnis.

Kaupiantis ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų praktikai, šią tematiką galima ištyrinėti nuodugniau ir pateikti labiau išplėtotų rekomendacijų rinkinį. Kol kas šiame straipsnyje gvildenami tik du pagrindiniai klausimai: a) baudžiamųjų kodeksų galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu kriterijai (jų ištakos, formulavimas, turinys ir kt.); b) dėl baudžiamųjų kodeksų kaitos susidarancios tipinės jų santykių (ypač taikymo) problemos bei jų išsprendimo būdai.

Baudžiamųjų įstatymų galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu principinės nuostatos ir jų šaltiniai

Pradžioje reikia pasakyti, kad naujasis BK perėmė ir, nors aiškiai ne paraidžiui, pakartojo esmines baudžiamojo įstatymo galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu nuostatas, kurios buvo ir senajame, 1961 m., BK. Tai visiškai natūralu ir suprantama, nes rengiant naująjį BK buvo nuosekliai laikomasi tam tikrų nusistovėjusių principų, įtvirtintų fundamentaliuose tarptautinės ir nacionalinės teisės šaltiniuose. Šiuos principus matome ir universaliuosiuose, ir regioniniuose tarptautiniuose dokumentuose, tokiuose kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kituose. Tai ypač reikšmingi dokumentai, padarę lemiamos įtakos visai šiuolaikinei Lietuvos teisei ir jos taikymo praktikai. Ne išimtis čia ir baudžiamoji teisė, kurios ryšiai su šiais dokumentais daugiau negu akivaizdūs. Antai Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 2 dalyje skelbiama: „Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie jų įvykdymo metu nebuvo laikomi nusikaltimais pagal valstybės vidaus įstatymus arba tarptautinę teisę. Taip pat negali būti skiriama sunkesnė bausmė už tą, kuri buvo taikoma nusikaltimo padarymo momentu“. Šios idėjos pakartotos ir netgi šiek tiek išplėtos Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 15 straipsnyje, kuris išdėstytas taip:

„1. Niekas negali būti laikomas kaltu padaręs baudžiamąjį nusikaltimą dėl veikimo ar neveikimo, kuris pagal jo padarymo metu galiojusius nacionalinius įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomas baudžiamuoju nusikaltimu. Taip pat negali būti skiriama sunkesnė bausmė negu ta, kuri buvo taikoma baudžiamojo nusikaltimo padarymo metu. Jeigu po nusikaltimo padarymo įstatymas nustato lengvesnę bausmę, tas įstatymas taikomas tam nusikaltusiam asmeniui.

2. Jokios šio straipsnio nuostatos nekliudo perduoti teismui ar bausti kiekvieną asmenį už kokį nors veikimą ar neveikimą, kurie jų padarymo metu pagal tarptautinės bendruomenės pripažintus bendruosius teisės principus buvo laikomi baudžiamaisiais nusikaltimais“.

Pagaliau Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnis, kurio pavadinimas nusako žinomą principą *nulla poena sine lege*, taip pat įtvirtina jau minėtas

nuostatas, kartu – dėl šios Konvencijos akivaizdaus teisinio privalomumo – suteikdamas joms visiškai apibrėžtą juridinę galią. Šio straipsnio dispozicijos teksto lietuviškasis vertimas suredaguotas taip:

„1. Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal jų padarymo metu galiojusius valstybės įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais. Taip pat negali būti skiriama sunkesnė bausmė negu ta, kuri buvo taikoma nusikaltimo padarymo metu.

2. Šis straipsnis nekliudo teisti ir nubausti kiekvieną asmenį už kokius nors veiksmus ar neveikimą, kurie jų padarymo metu pagal civilizuotų tautų visuotinai pripažintus bendruosius teisės principus buvo laikomi nusikaltimais“.

Interpretuojant pacituotąjį Konvencijos straipsnį labai svarbu žinoti jo pagrindą kuriama Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Jos svarbą lemia ne vien tai, kad ši jurisprudencija formaliai yra privaloma Lietuvos teismams ir kitoms institucijoms. Mėginimas išsiversti be minėtos jurisprudencijos, bandant spekuliatyviais, dedukciniais metodais aiškintis konvencinę normą vien gilinant jį Konvencijos straipsnio tekstą, būtų perdėm rizikingas. Klaidos taptų neišvengiamos. Tą rodo Europos žmogaus teisių teismo išnagrinėtų bylų sprendimų motyvai, formuluojami itin atsargiai ir dažnai sudėtingai, žiūrint ne vien Konvencijos 7 ar kurio nors kito straipsnio teksto, bet labai dėmesingai tiriant ir atitinkamos valstybės vidaus teisę ir faktines bylos aplinkybes. Galima nurodyti ištisą sąrašą tokių bylų, kuriose spęstas vienas ar kitas Konvencijos 7 straipsnio reglamentuojamas klausimas. Tai, pavyzdžiui, Welch prieš Jungtinę Karalystę (1995 m. vasario 9 d. sprendimas); Jamil prieš Prancūziją (1995 m. birželio 8 d. sprendimas); G. prieš Prancūziją (1995 m. rugsėjo 27 d. sprendimas); C. R. prieš Jungtinę Karalystę ir S. W. prieš Jungtinę Karalystę (1995 m. lapkričio 22 d. sprendimai); Ecer ir Zeyrek prieš Turkiją (2001 m. vasario 27 d. sprendimas); Streletz, Kessler ir Krenz prieš Vokietiją bei K.–H. W. prieš Vokietiją (2001 m. kovo 22 d. sprendimai) [1, p. 266–271].

Lietuvos vidaus teisėje konstituciniu lygiu minėtas principines baudžiamojo įstatymo galiojimo ir taikymo nuostatas įtvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalis, nustatanti, kad bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu. Svarbu pažymėti, jog gilinimasis į baudžiamųjų įstatymų konstitucingumą padeda geriau suvokti šių įstatymų galiojimo ir taikymo santykį. Paprastai taikomas tas baudžiamasis įstatymas, kuris galioja. Tačiau iš šios taisyklės yra svarbių išimčių, kai galiojantis įstatymas dėl tam tikrų priežasčių negali būti taikomas. Viena iš tokių priežasčių – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas, kuriuo pripažįstama, kad vienas ar kitas įstatymas prieštarauja Konstitucijai. Taip yra atsitikę, pavyzdžiui, Konstituciniam Teismui priėmus 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Pripažinus, kad tuometinio BK 105 straipsnio sankcijoje numatyta mirties bausmė prieštarauja Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai, atitinkama baudžiamojo įstatymo dalis nuo 1998 m. gruodžio 11 d., kai Konstitucinio Teismo nutarimas buvo paskelbtas *Valstybės žiniuose*, vadovaujantis Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalimi, nebegalėjo būti ir nebebuvo taikoma, nors dar liko galioti iki gruodžio 31 d., kai buvo panaikinta. Pridurtina, kad tokiu atveju baudžiamojo įstatymo galiojimas ir kartu netekimas galimybės jį taikyti visiškai nepriklauso nuo to, ar buvo padarytas atitinkamas nusikaltimas, o jeigu toks nusikaltimas padarytas – nuo jo padarymo laiko. Būtent tokia situacija apskritai nebuvo ir nėra numatyta ar sureglamentuota nei senajame, nei naujajame BK. Todėl panašiais atvejais ypač didelę svarbą įgyja konstitucinė justicija.

Jeigu apsiribotume vien baudžiamąja teise ir jos teorija, reikėtų pripažinti Lietuvos teisininkų pastangas, dėtas tam, kad perėjimas nuo vieno prie kito BK vyktų sklandžiau. Buvo daromi jau priimto naujojo BK pakeitimai ir papildymai [2], priimtas specialus naujųjų kodeksų įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas [3]. Vadovėliuose, disertacijose, kituose mokslo darbuose ir publikacijose buvo komentuojamos artėjančios naujovės, lyginami abu BK ir kita [4]. Vyko mokslinės konferencijos, seminarai, teisėjų bei kitų praktikų mokymai. Tačiau visus tyrimus ir jų rezultatus vargu ar bus pavykę iki galo susisteminti. Daug atliktų darbų, taiklių

pastabų ir išvadų netapo žinomi plačiau. Neužsimota parengti vientiso ir išsamaus rekomendacijų rinkinio, skirto specialiai pereinamojo laikotarpio problemoms spręsti. Naujajį BK rengę specialistai nėra išleidę susistemintų pastraipsninių eksplikacijų, iš kurių būtų matomos vykusios diskusijos ir priimtų sprendimų argumentai. Tokiame kontekste išskirtinai svarbus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimas Nr. 38 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo kodekso normas, reglamentuojančias baudžiamųjų įstatymų galiojimą laiko atžvilgiu“ [5]. Nutarimas priimtas likus kiek daugiau negu keturiems mėnesiams iki naujojo BK įsigaliojimo ir, suprantama, gerai žinant jo tekstą. Vis dėlto naujasis BK kaip įsigaliosiantis įstatymas minimas tik nutarimo įžanginėje dalyje. Vadovaujantis Teismų įstatymo 25 straipsnio 1 punktu ir susiklosčiusia tradicija, nutarime nebuvo imtasi *a priori* aiškinti tokių konkrečių klausimų, kurie nebuvo iškilę, svarstyti arba spręsti bent vienoje baudžiamojoje byloje. Todėl jo tekste remiamasi vien tuomet galiojusių senuoju BK. Nepaisant šios nutarimo savybės, jame pateiktieji išaiškinimai yra gana universalūs, naudingi aiškinant bei taikant ne vien senąjį, bet ir naujajį BK, taip pat gilinantį į šių kodeksų santykį ir svarstant baudžiamosios teisės normų tinkamo parinkimo klausimus.

Senojo BK 7 straipsnio ir naujojo BK 3 straipsnio santykis

Naujojo BK 3 straipsnis iš esmės pakartoja senojo BK 7 straipsnį tiek savo struktūra, tiek ir tekstu, tačiau yra specifikos, į kurią privalu atkreipti dėmesį. Lyginant straipsnių pirmąsias dalis, išryškėja du svarbesni skirtumai. Naujajame įstatyme pabrėžiama, kad veikos nusikalstamumą ir asmens baudžiamumą nustato tos veikos padarymo metu galiojęs baudžiamasis įstatymas. Taip tekste atsiranda du nauji akcentai: 1) asmens, o ne veikos baudžiamumas ir 2) nuoroda būtent į baudžiamąjį įstatymą, galiojusį veikos padarymo metu. Pirmasis iš jų sietinas su permainingomis konstruojant visą naujajį BK, kuriame baudžiamumas apskritai „perkeliamas“ nuo veikos į ją padariusį asmenį, o antrasis, galima manyti, kiek aiškiau apibrėžia, kokio – būtent baudžiamojo – įstatymo galiojimą reglamentuoja 3 straipsnis. Pastarasis naujas momentas būdingas visoms įsigaliojusio BK 3 straipsnio dalims. Tai ypač reikšminga jo ketvirtajai daliai, nes senajame BK, jeigu neteiktume didesnės norminės reikšmės 7 straipsnio pavadinimui, apskritai nebuvo aiškios nuostatos dėl medicininio ir auklėjamojo poveikio priemonių reglamentavimo baudžiamojo įstatymo lygiu. Nuoroda į baudžiamąjį įstatymą svarbi dar ir todėl, kad ne visada aiškiai skiriamas baudžiamasis įstatymas, jo atskiras straipsnis ar dalis ir baudžiamosios teisės norma, kurios turiniui atskleisti dažnai prireikia pasitelkti ir kitų teisės norminių aktų. Painiojant ar net tapatinant baudžiamąjį įstatymą ir baudžiamosios teisės normą, atsiranda papildomų neaiškumų, sprendžiant baudžiamojo įstatymo galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu klausimus. Beje, šiuo aspektu visiško aiškumo naujojo BK 3 straipsnyje pasiekti nepavyko.

Senojo ir naujojo BK lyginamų straipsnių antrosios dalys, be ką tik paminėto skiriamąjo bruožo, turi ir daugiau skirtumų. Trečioji naujojo BK 3 straipsnio dalis nuo senojo analogo skiriasi tuo, kad numato išimtį iš taisyklės, pagal kurią baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę arba kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios. Nustatyta, kad naujojo BK 99–103, 105 ir 111 straipsnių normos turi grįžtamąją galią. Atkreiptinas dėmesys į savotišką šios trečiosios dalies teksto redakciją. Pirmajame sakinyje minimas baudžiamasis įstatymas, dėl tam tikrų savybių neturintis grįžtamosios galios, o antrajame sakinyje nurodoma išimtis iš šios bendros taisyklės, kurią sudaro „šio kodekso normos“, nustatančios atsakomybę už tam tikrus nusikaltimus. Skliausteliuose nurodyti ir atitinkami BK specialiosios dalies straipsniai, tuo lyg ir parodant arba normos ir straipsnio sąvokų lygiareikšmiškumą, arba atitinkamų normų konkrečius šaltinius. Taigi susidaro įspūdis, kad šiame BK fragmente įstatymų leidėjui nepavyko suredaguoti teksto taip, kad būtų išvengta „įstatymo“ ir „normos“ sąvokų tam tikro sutapatinimo: įstatymo išimtį sudaro ne kitas įstatymas, o normos. Spekuliatyviai įvertinti, ar šis niuansas yra susijęs vien su terminijos vartojimu, ar turi ir praktinės reikšmės, nėra paprasta. Ilgainiui naujojo BK taikymo praktikoje tai turėtų išryškėti. Tačiau didesnių problemų, matyt, neturėtų kilti, jeigu darytume prielaidą, kad pasakymas „šio kodekso

normos“ savo turiniu pakartoja galiojančius istoriškai ankstesnius tarptautinės teisės šaltinius ir buvusį baudžiamąjį įstatymą. Tokiu atveju išimtis nebūtų baudžiamąjo įstatymo redakcijos patobulinimas, suderinimas su tarptautine teise, visiškai nereiškiantis, kad baudžiamąjo įstatymo grįžtamosios galios klausimas sureglamentuotas kitaip, negu senajame BK. Priešingai, jeigu išaiškėtų, kad minėtos normos turi savarankiškumo ir išplečia ar sugriežtina baudžiamąją atsakomybę, komentuojamoji išimtis, numatyta BK 3 straipsnio 3 dalyje, sudarytų koliziją su tarptautinės teisės normomis, turinčiomis prioritetą.

Dėmesį patraukia vienas gana įdomus ir senojo BK 7 straipsnio 2 dalies, ir naujojo BK 3 straipsnio 2 dalies tekstų fragmentas – baudžiamąjo įstatymo grįžtamoji galia atskleidžiama tik per šio įstatymo grįžtamąjį, retroaktyvų taikymą. Tą akivaizdžiai rodo pats įstatymo tekstas: „(...) turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims (...)“. Vadinasi, baudžiamąjo įstatymo galiojimas ir jo grįžtamoji galia nėra tapatūs dalykai. Be to, antrasis iš jų nėra paprastas pirmojo komponentas. Baudžiamieji įstatymai gali galioti ir puikiausiai galioja, net jeigu nėra padaryta atitinkamų veikų ir nebūna reikalo juos taikyti. Pasitaiko, kad įstatymas galioja, tačiau jo taikyti padarytai veikai nevalia, nes dėl padarytos nusikalstamos veikos ypatybių jai taikytinas kitas, jau netekęs galios įstatymas. Pastarojo pritaikymas konkrečiam atvejui nėra maž nesutrikdo pirmojo įstatymo galiojimo. Taigi baudžiamąjo įstatymo galiojimas kaip teisinis fenomenas nebūtinai sietinas su įstatymo taikymu. Tuo tarpu baudžiamąjo įstatymo grįžtamoji galia esmingai priklauso nuo veikos, verčiančios taikyti šį įstatymą, padarymo. Vadinasi, pagrindas svarstyti baudžiamąjo įstatymo realios grįžtamosios galios klausimą atsiranda tik esant nusikalstamai veikai ir ją padariusiam asmeniui. Abstrakčios baudžiamąjo įstatymo grįžtamosios galios, atsietos nuo padarytos nusikalstamos veikos, apskritai nėra ir negali būti. Todėl lyginant vien senąjį ir naująjį BK, gretinant jų atitinkamus straipsnius, įmanoma kalbėti ne apie realią, bet tik apie eventualią naujojo BK atitinkamų straipsnių grįžtamąją galią.

Reikėtų trumpai atkreipti dėmesį ir į naujojo BK 3 straipsnio ketvirtąją dalį. Joje papildomai, be pirmiau buvusių auklėjamojo poveikio bei priverčiamųjų medicinos priemonių, numatytos dar ir baudžiamąjo poveikio priemonių skyrimo taisyklės.

Apibendrinant šį lakonišką straipsnių tekstų sugretinimą, galima sakyti, kad naujojo BK 3 straipsnis kiek aiškiau ir detaliau reglamentuoja baudžiamąjo įstatymo galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu klausimus.

Žinant bendrąsias tarptautinės ir vidaus teisės šaltiniuose įtvirtintas nuostatas, kad savo turiniu „identiškas“ baudžiamasis įstatymas, kuris yra naujas, tačiau, palyginti su senuoju, atsakomybės nei griežtina, nei ją švelnina, kaip ir atsakomybę sunkinantis baudžiamasis įstatymas, neturi grįžtamosios galios, o atsakomybę švelninantis baudžiamasis įstatymas grįžtamąją galią turi, pirmiausia šiuo požiūriu vertintinas senojo BK 7 straipsnio ir naujojo BK 3 straipsnio santykis. T. y. svarbu išsiaiškinti, ar patys kriterijai, pagal kuriuos sprendžiami baudžiamąjo įstatymo grįžtamosios galios ir jo taikymo klausimai, keičiantis baudžiamiesiems kodeksams, nėra patyrę tam tikros evoliucijos, turinčios įtaką baudžiamajai atsakomybei. Abiejų BK minėtų straipsnių tekstus jau lyginome ir atskleidėme tam tikrų skirtumų. Derėtų juos įvertinti ir šiuo – grįžtamosios galios – aspektu, nors tai nėra paprasta.

Naujojo BK 3 straipsnio 3 dalyje numatyta išimtis iš taisyklės, pagal kurią baudžiamasis įstatymas, sunkinantis atsakomybę, neturi grįžtamosios galios. Tokios išimties senojo BK 7 straipsnio 3 dalis nenumatė. Taigi imant vien abiejų BK atitinkamų straipsnių trečiųjų dalių tekstus atrodytų, jog baudžiamąjo įstatymo grįžtamosios galios kriterijus pakito ir tam tikras veikas padariusiems asmenims tapo mažiau palankus. Tokiu atveju jis pats iš principo lyg ir negalėtų turėti grįžtamosios galios. Pagal vidaus baudžiamuosius įstatymus tokia išvada, žiūrint formaliai, būtų gana natūrali. Vis dėlto situacija yra sudėtingesnė, nes privalu atsižvelgti į tarptautinės teisės nuostatas, kurios tam tikrais atvejais, kaip žinome iš Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio, turi pirmumą Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų atžvilgiu. Atrodo, kad minėta išvada apie baudžiamąjo įstatymo grįžtamosios galios kriterijaus pasikeitimą būtų teisinga tik paaiškėjus, kad naujojo BK 3 straipsnio 3 dalyje numatytas išimties sąrašas neapsiriboja tokiomis nusikalstamomis veikomis, kurios laikomos nusikaltimais pagal tarptautinę teisę arba tarptautinės bendro-

menės pripažintus bendruosius teisės principus. Tai sunkiai įsivaizduojama. Vis dėlto reikėtų būti atsargiems, nes ryšiai tarp vidaus ir tarptautinės teisės yra labai sudėtingi. Kategoriškas atsakymas į čia iškeltą klausimą reikalauja nuodugnesnių studijų ir gausesnės baudžiamųjų bylų praktikos.

Naujojo BK 3 straipsnio 4 dalies nuostata dėl baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo, žinoma, yra tam tikras papildymas, palyginti su senojo BK 7 straipsnio 4 dalimi. Tokios priemonės turi įtakos nusikalstamą veiką padariusio asmens teisei padėčiai ir galėtų būti vertinamos kaip savotiškas baudžiamosios represijos išplėtimas. Tačiau šis klausimas traktuotinas atsižvelgiant į naujojo BK 67 straipsnio 2 dalį, kurioje aiškiai nurodoma, kad baudžiamojo poveikio priemonės gali būti skiriamos pilnamečiam asmeniui, atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės šio kodekso VI skyriuje numatytais pagrindais arba atleistam nuo bausmės šio kodekso X skyriuje numatytais pagrindais. Vadinasi, šių priemonių taikymas įmanomas tik siejant su kitomis naujojo BK numatytomis tam tikromis normomis. Tai reiškia, kad negalima aiškintis vien baudžiamojo poveikio priemonių galiojimo ir taikymo laiko atžvilgiu klausimą, iškeliant jį atsietai nuo kitų naujojo BK numatytų normų, numatančių atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės. Tokiomis aplinkybėmis belieka padaryti vieną išvadą: baudžiamojo poveikio priemonių grįžtamoji galia įmanoma tik tiek, kiek jų prietaikymas pilnamečiams asmenims, atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės, būtų minėtiems asmenims palankesnis, palyginti su senojo BK nuostatų dėl tokio atleidimo taikymu.

Apibendrinant išdėstytas pastabas galima linkti prie nuomonės, jog kriterijai, pagal kuriuos sprendžiami baudžiamojo įstatymo grįžtamosios galios buvimo ar nebuvimo klausimai, keičiantis Lietuvos Respublikos baudžiamiesiems kodeksams, iš esmės liko tokie patys, nepaisant jų formulavimo skirtumų. Vis dėlto neatmestina galimybė, kad ilgainiui baudžiamųjų bylų praktikoje išryškės kol kas nepastebėtų dalykų, verčiančių keisti tokią nuomonę.

Senovo ir naujojo BK santykis pagal veikų nusikalstamumo kriterijų

Sutelkus dėmesį vien į lyginamus abu baudžiamuosius kodeksus ir abstrahuojantis nuo visų kitų realijų, įmanoma įsivaizduoti, kad, jeigu nusikalstamų veikų apskritai nebūtų daroma, būtų galima kelti vien šių kodeksų galiojimo laiko atžvilgiu klausimą. Atsakymas į jį atrodytų esąs labai elementarus: senasis BK nustoja galios pasibaigus 2003 m. balandžio 30 d., o naujasis BK įsigalioja 2003 m. gegužės 1 dieną. Kodeksų pasikeitimo momentas aiškus ir tiksliai fiksuotas. O jų taikymo, o juolab konkuravimo įveikimo problemų iš viso nekiltų, nes nebūtų kvalifikuotinių veikų. Tačiau toks požiūris, suprantama, akivaizdžiai iliuzorinis. Kodeksai atlieka nenutrūkstamas kasdieninio realaus teisinio reglamentavimo funkcijas, ir negali būti imami atsietai nuo gyvenimo, o kartu ir nuo realios gausos nuolat padaromų įvairiausių veikų, kurios privalo būti ir yra vertinamos pagal baudžiamajame įstatyme nustatytus kriterijus.

Abiejų baudžiamųjų kodeksų „sandūroje“ tam tikru mastu keičiasi žmonių elgesio vertinimo iš baudžiamosios teisės pozicijų kriterijai. Nors BK 3 straipsnyje vienas po kito yra nurodomi trys tokie kriterijai: veikos nusikalstamumas, ją padariusio asmens baudžiamumas ir šio asmens kitokios teisinės padėties turinys, tačiau jie nėra lygiaverčiai. Svarbiausias iš nurodytų kriterijų yra pirmasis. Tik įvertinus padarytą veiką pagal nusikalstamumo kriterijų ir nustatčius, kad ji nusikalstama, įmanoma žengti toliau ir taikyti kitus kriterijus, skirtus nebe pačiai veikai, bet ją padariusiam asmeniui vertinti. Todėl, pirmiausia taikant šį svarbiausiąjį – veikos nusikalstamumo – kriterijų, keičiantis kodeksams, galima skirti keturis susiklostančius variantus: 1) elgesys, kuris buvo ir liko nenusikalstamas; 2) dekriminalizuojamos veikos; 3) naujai kriminalizuojamos veikos; 4) veikos, buvusios ir išlikusios nusikalstamos. Trumpai apžvelgsime kiekvieną iš šių variantų.

Tais atvejais, kai žmogaus elgesys nei pagal senąjį, nei pagal naująjį BK nėra nusikalstamas, didesnių problemų, susijusių su baudžiamojo įstatymo galiojimu ir taikymu laiko atžvilgiu, iškilti neturėtų. Beje, net ir veikos sąvoka tokiam elgesiui nusakyti nebūtų pati tinkamiausia, nes ji tiksliai prasmę turi tik baudžiamojoje teisėje. Taigi jeigu nėra daroma klaidų

interpretuojant baudžiamuosius įstatymus ir vertinant nepavojingus, nenusikalstamus žmonių poelgius (veikas), baudžiamosios teisės normų taikyti nereikia. Vis dėlto riba tarp nusikalstamo ir nenusikalstamo elgesio ne visuomet būna visiškai aiški. Antai išlieka nuolatiniai keblumai taikant BK straipsnius, turinčius vertinamųjų požymių, numatančius tokių papildomų reikalavimų kaip nukentėjusiojo asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas (BK 145 str. 3 d., 148 str. 2 d., 149 str. 5 d., 150 str. 5 d. ir t. t.), sprendžiant veikų mažareikšmiškumo problemas. Vis dėlto nustatius, kad nėra pagal vieną iš BK tam tikras žmogaus elgesys nėra nusikalstamas, pasirinkimo, kurį iš kodeksų reikia taikyti, problema neiškyla.

Tikslus abiejų BK santykis pagal veikų nusikalstamumo kriterijų detalai gali būti atskleistas tik atlikus nuodugnius ilgalaikius tyrimus, besiremiančius ne vien kodeksų teksto abstrakčia analize, bet ir sukaupia baudžiamųjų bylų praktika. Matematinio tikslumo čia apskritai sunku pasiekti. Vis dėlto tam tikrą orientacinį vaizdą preliminariai susidaryti galima patyrinėjus kad ir „Teisės problemose“ 2002 m. skelbtą abiejų BK lyginamąją analizę [6]. Žinoma, šios tokios duomenų korekcijos neišvengiamos dėl vėlesnių, jau šiai publikacijai pasirodžius, padarytų tiek senojo, tiek ir naujojo BK pakeitimų. Pagal šią lyginamąją analizę, senojo BK Ypatingojoje dalyje buvo 275 straipsniai, numatantys nusikaltimų sudėtis. Naujojo BK Specialiojoje dalyje analogiškos paskirties straipsnių buvo 225. Senojo BK Ypatingosios dalies 46 straipsnių analizę atlikę autoriai nurodė, kad atitinkamų normų naujajame BK nėra. Tai yra beveik 17 proc. straipsnių. Kita vertus, atitinkama pastaba nurodyta ir ties 31 naujojo BK Specialiosios dalies straipsniu. Tai yra apie 15 proc. šioje dalyje esančių straipsnių. Šie duomenys rodo, kad didžiąją dalimi – daugiau kaip 80 proc. – abiejuose kodeksuose išdėstytos nusikalstamos veikos yra identiškos arba labai panašios. Toks perimamumas visiškai suprantamas, nes nužudymai, vagystės, išžaginimai ir daug kitų nusikalstamų veikų tokios išlieka nepriklausomai nuo socialinių permainų ir teisės reformų. Tačiau atsiskleidžia ir ryškus veikų kriminalizavimas bei dekriminalizavimas.

Dekriminalizavus tam tikras veikas, visais atvejais tenka vadovautis naujojo BK 3 straipsnio 2 dalimi ir jas padariusiems asmenims taikyti naująjį grįžtamąją galią turintį įstatymą. Tam tikrų sunkumų gali iškilti nustatinėjant, ar išties už tokias veikas nebėra baudžiamosios atsakomybės, nes pasitaiko sunkiai palyginamų straipsnių ir normų. Analizės autoriai kaip dekriminalizuotas veikas nurodė, pavyzdžiui, lytinį santykiavimą su lytiškai nesubrendusiu asmeniu, vengimą išlaikyti tėvus, nesuteikimą ligoniui medicinos pagalbos, darbo įstatymų pažeidimą, kėsiniavimą į piliečių asmenybę ir teises dangstantis religinių apeigų atlikimu, streiko branduolinės energetikos objekte organizavimą, statybos taisyklių pažeidimą, neteisėtą statybinių medžiagų įgijimą, azartinius lošimus ir kita. Konstatavus baudžiamosios atsakomybės panaikinimą už veikas, padarytas iki 2003 m. gegužės 1 d., belieka spręsti procesinius BK 3 straipsnio 2 dalies taikymo klausimus. Jie šiame straipsnyje nenagrinėjami.

Naujai kriminalizuotų veikų atvejais reikia vadovautis BK 3 straipsnio 3 dalimi, pagal kurią baudžiamasis įstatymas, nustatantis pirmiau nebuvusią atsakomybę, gali būti taikomas tik veikoms, padarytoms įsigaliojus naujajam BK, t. y. ne anksčiau kaip 2003 m. gegužės 1 dieną. Minėtoje analizėje nurodoma, kad kriminalizuojamos senajame BK nenumatytos tokios veikos kaip agresija, privertimas daryti neteisėtą abortą, seksualinis priekabiavimas, neteisėtas informacijos apie privatų asmens gyvenimą rinkimas, neteisėtas naudojimas energija ir ryšių paslaugomis, kompiuterinės informacijos pasisavinimas ir skleidimas, manipuliavimas vertybinių popierių kaina, nepagarba teismui, neteisėtas miško kirtimas ar pelkių naikinimas, neteisėtas žemėnaudos riboženklio pakeitimas ir kitos.

Sudėtingiausių problemų kyla analizuojant abu BK, pagal kuriuos tam tikros veikos buvo ir išliko nusikalstamos. Iš principo tai didžioji dalis veikų, nes abiejų baudžiamųjų kodeksų specialiosios dalys, kaip jau bandėme apibūdinti bent apytikriais skaičiais ir procentais, daug kuo panašios. Tokiais atvejais, be nusikalstamumo kriterijaus, reikia pasitelkti ir du kitus jau minėtus kriterijus. Vertinant abstrakčiai ir nekonkretinant pagal kiekvieną iš trijų kriterijų, įmanoma santykiškai skirti keturis susiklostančius variantus, nusakančius senojo ir naujojo BK santykį:

- 1) „identiškas“ įstatymas, pagal kurį veikų nusikalstamumas, taip pat jas padariusių asmenų baudžiamumas bei jų teisinė padėtis tiek senajame, tiek naujajame BK visiškai nesiskiria;
- 2) „švelnesnis“ įstatymas, kuris nusikalstamas veikas padariusiems asmenims numato švelnesnę bausmę arba jų teisinę padėtį palengvinta kitokiu būdu;
- 3) „griežtesnis“ įstatymas, kuris nusikalstamas veikas padariusiems asmenims numato griežtesnę bausmę arba kitaip pasunkina jų teisinę padėtį;
- 4) „prieštaringas“ įstatymas, kuris nusikalstamas veikas padariusių asmenų baudžiamumo bei jų teisinės padėties požiūriu evoliucionavo kartu ir atsakomybės švelninimo, ir jos griežtinimo linkme, išlaikydamas ir kai kurių tapatumo bruožų.

Pateiktoji klasifikacija tėra orientacinė ir iki galo neišgryninta. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad antrajame, trečiajame, o iš dalies ir ketvirtajame variantuose įstatymo akcentas yra perslenkamas nuo veikos prie ją padariusio asmens. Be to, paskutiniame variante pavartotas terminas „prieštaringas“ taip pat nėra be priekaištų, nes juo apimama ir tam tikra įstatymų „identiško“ dalis, šiaip jau priskirtina pirmajam iš keturių variantų. Vis dėlto čia neturime tikslo komplikuoti schemas. Teorijos požiūriu jų išgryninimas, žinoma, labai pageidautinas, tačiau praktikoje turėtų būti suprantami ir aprašytieji variantai. Dėl šių motyvų sąmoningai apsiribosime supaprastintu požiūriu, kiekvieną iš minėtų variantų vadindami atitinkama baudžiamojo įstatymo kategorija ir pateikdami kiekvienos iš jų trumpą komentarą.

Senojo ir naujojo BK santykis pagal atsakomybės griežtumo kriterijus

Konstatavus, kad padaryta nusikalstama veika vertintina visiškai analogiškai tiek pagal senąjį, tiek ir pagal naująjį BK, taikoma pagrindinė taisyklė, išdėstyta naujojo BK 3 straipsnio 1 dalies pirmuoju sakiniu: „Veikos nusikalstamumą ir asmens baudžiamumą nustato tos veikos padarymo metu galiojęs baudžiamasis įstatymas“. Taigi tokiais atvejais lemiamos svarbos turi veikos padarymo laikas. Pagal jį ir parenkamas atitinkamas baudžiamasis kodeksas, jo straipsnis ir kita. Nusikalstamos veikos padarymo laiko klausimas detalai apibrėžtas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato minėto nutarimo 10 punkte. Žinoma, jis traktuotinas atsižvelgiant į abiejų BK skirtumus. Sakysime, terminijos požiūriu sąvoka „nusikaltimas“ čia supaprastina plačiau, kaip „nusikalstama veika“. Pacituosime keturias šio punkto pastraipas, atkreipdami dėmesį į tai, kad jose problema dėstoma kiek abstrakčiau, siejant su bet kokių besikeičiančiu baudžiamuoju įstatymu:

„Nusikaltimo padarymo laikas yra veikos (veikimo arba neveikimo) padarymo laikas nepriklausomai nuo to, kada kilo veikos pasekmės. Jeigu veikos padarymo metu galiojo vienas įstatymas, o pasekmių atsiradimo metu – kitas, taikomas tas įstatymas, kuris galiojo veikos padarymo metu. Pasekmių atsiradimo metu galiojęs įstatymas taikomas tik tuomet, kai asmuo norėjo, kad pasekmės dėl jo veikos kiltų kitu laiku.

Tęstinio arba trunkamojo nusikaltimo padarymo atveju nusikaltimo padarymo laikas yra visas laikas, kai asmuo darė baudžiamajame įstatyme numatytas veikas. Tačiau minėtų nusikaltimų padarymo atvejais veika kvalifikuojama pagal įstatymą, galiojusį tuo metu, kai nusikalstama veika buvo pabaigta arba nutraukta.

Jeigu veika nebuvo baigta dėl to, kad nutrūko rengimosi arba pasikėsinimo stadijose, taikomas jos nutrūkimo metu galiojęs įstatymas.

Bendrininkavimo atvejais kiekvienam iš bendrininkų taikomas baudžiamasis įstatymas, galiojęs tuo metu, kai jis, veikdamas pagal susitarimą, pabaigė savo veiksmus arba nuo jų susilaikė. Išimtį sudaro tokios bendrininkų padarytos veikos, kurių pasekmių atsiradimo jie norėjo kitu metu. Tokiais atvejais visiems bendrininkams taikomas baudžiamasis įstatymas, galiojęs šių pasekmių atsiradimo momentu“.

Praktikos požiūriu, net ir žinant tikslų nusikalstamos veikos padarymo laiką bei tuo metu galiojusį baudžiamąjį įstatymą, sprendimas dėl „identiško“ baudžiamojo įstatymo taikymo ne visuomet bus paprastas. Taikant byloje ne naująjį, bet senąjį BK, gali atsirasti papildomų ne tiek materialinės teisės, kiek proceso problemų, nes procesas, kaip numato naujojo BPK 4 straipsnio 1 dalis, vyksta pagal naujojo BPK reikalavimus. Žinoma, kai kurias

keblias situacijas suregulmentavo naujųjų BK, BPK ir BVK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas, tačiau šio įstatymo 15 straipsnyje nurodyta, kad jame nenumatytais atvejais galutinį sprendimą dėl baudžiamojo įstatymo taikymo priima teismas, vadovaudamasis naujojo BK 3 ir kitų straipsnių nuostatomis. Taigi tam tikras prioritetas teikiamas naujam BK, o ypač jis akivaizdus dėl naujojo BPK, kuris vis dėlto nebuvo kuriamas tam, kad suteiktų tinkamą procesą senajam BK. Vadinas, konkrečioje byloje nusikalstamai veikai gali tekti taikyti senąjį baudžiamąjį įstatymą pagal jam neadaptuotas ir tam tikru mastu svetimas naujo baudžiamojo proceso normas.

Švelnesnis baudžiamasis įstatymas nusikalstamas veikas padariusiems asmenims numato švelnesnę bausmę arba kitokiu būdu palengvina tokių asmenų teisinę padėtį. Naujasis BK daugeliu atvejų Lietuvos baudžiamosios teisės evoliuciją pasuko kaip tik tokia linkme. Šios teisės šakos doktrinoje ir teismų praktikoje laikoma, kad bausmė sušvelninama, kai ji išlieka ir naujajame įstatyme, tačiau sumažinamos jos minimalios, maksimalios arba šios abi ribos; kai greta buvusios bausmės ar jos vietoj numatomos naujos švelnesnių bausmių rūšys; kai pašalinamos papildomos bausmės ir panašiais atvejais. Veikas padariusių asmenų teisinė padėtis palengvinama tuomet, kai jų padarytos veikos pagal naująjį įstatymą priskiriamos prie lengvesnės kategorijos; kai išplečiamos galimybės atleisti juos nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, atidėti jiems paskirtos bausmės vykdymą; kai sutrumpėja senaties, teistumo terminai ir pan. Čia neturime tikslo pateikti išsamius katalogus visų įmanomų situacijų, kai bausmė sušvelninama arba palengvinama nusikalstamas veikas padariusių asmenų teisinė padėtis. Tai būtų atskiro nuodugnaus tyrimo dalykas. Šio straipsnio kontekste svarbiausia yra tai, kad, kiekvienu konkrečiu atveju nustatius, jog kaltininkui naujasis BK yra palankesnis, jis ir turi būti taikomas, vadovaujantis šio BK 3 straipsnio 2 dalies nuostata dėl baudžiamojo įstatymo grįžtamosios galios. Kaip pavyzdį galėtume paminėti Lietuvos Aukščiausiajame Teisme išnagrinėtą kasacinę bylą Nr. 2K–517/2003. Piliētis Č. P. pagal 1961 m. BK 82 straipsnio 2 dalį buvo nuteistas laisvės atėmimu vieneriems metams, atidedant šios bausmės vykdymą dvejiems metams ir įpareigojant atlikti 500 valandų nemokamų darbų. Minėtas asmuo nuteistas už tai, kad 2000 m. kovo mėn. neteisėtai perėjo Lietuvos valstybės sieną į Baltarusijos teritoriją ir atgal. Kasacinės instancijos teismas konstatavo, kad padarytoji veika atitinka 2000 m. BK 291 straipsnio 1 dalį, kuri numato švelnesnę bausmę. Atsižvelgiant į tai, Č. P., veika, kvalifikuota pagal 1961 m. BK 82 straipsnio 2 dalį, perkvalifikuota pagal 2000 m. BK 291 straipsnio 1 dalį, nuteistajam paskirta 50 MGL (6250 Lt) dydžio bauda, jos vykdymą, pritaikius BK 75 straipsnį, atidedant dvejiems metams.

Be specialaus lyginamojo abiejų BK tyrimo vargu ar įmanoma išsamiai išvardyti ir tuos atvejus, kai priimtas griežtesnis įstatymas. Paprastai tai toks naujas baudžiamasis įstatymas, kuris priskiria atitinkamas veikas sunkesnei kategorijai, numato jas padariusiems asmenims griežtesnių bausmių rūšis, padidina buvusios bausmės minimalias, maksimalias arba abi ribas, suvaržo galimybes atleisti tokius asmenis nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, atidėti paskirtos bausmės vykdymą, pailgina senaties, teistumo terminus ir pan. Pagal BK 3 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą bendrą taisyklę toks naujasis įstatymas grįžtamosios galios neturi, išskyrus jau aptartą išimtį, kurią sudaro tam tikras sąrašas, apimantis BK specialiosios dalies septynis straipsnius.

Bene sunkiausiai sprendžiamos problemos, kai baudžiamosiose bylose prireikia taikyti „prieštarinę“ naująjį baudžiamąjį įstatymą. Dažnai tokiais atvejais siūlomas vadinamasis medianos metodas, pagal kurį išvada dėl griežtesnio ar švelnesnio įstatymo daroma atsižvelgiant į bausmės vidurkio dydį. Dėl šio metodo buvo diskutuojama ir Aukščiausiojo Teismo senato posėdyje, reaguojant į kai kurių institucijų rekomendacijas jį taikyti. Tokioms rekomendacijoms nebuvo pritarta, nors negalima tvirtinti, kad jos būtų buvusios visiškai nepagrįstos. Medianos kaip tam tikro juridiškai reikšmingo metodo ištakų galima pastebėti pačiame baudžiamajame įstatyme. Antai naujojo BK 61 straipsnis reglamentuoja bausmės skyrimą, kai yra atsakomybę lengvinančių ir (ar) sunkinančių aplinkybių. Šiame straipsnyje bausmės dydžio vidurkiui ne vien suteikiama tam tikra teisinė reikšmė, bet išdėstomas ir jo apskaičiavimo būdas. Atrodytų, jog bausmės vidurkio arba medianos metodas, numatytas kaip taikytinas bausmės skyrimui esant prieštarūg – atsakomybę sunkinančių ir lengvinan-

čių – aplinkybių, gali būti priimtinas ir kitose juridinėmis kontroversijomis pasižyminčiose situacijose. Vis dėlto manytume, kad šiuo klausimu Senato pozicija nepritarti medianos metodu yra teisinga. Pateiksime keletą argumentų. Pirmiausia atkreiptume dėmesį į tai, kad medianos metodas įstatyme numatytas tik kaip būdas apibrėžti bausmės vidurkio dydį. Dėl šios priežasties jis yra pernelyg siauras, nes vien bausmės dydžio, o juolab jos vidurkio kriterijaus ne visuomet pakanka vertinant, kuris iš baudžiamųjų įstatymų nusikalstamas veikas padariusiems asmenims yra palankesnis. Paprastai reikia gilintis į platesnį teisinį šio klausimo kontekstą. Be to, medianos metodo taikymas net ir nustatant bausmės dydį kartais gali atvesti prie klaidingų išvadų. Neatsitiktinai Aukščiausiojo Teismo senato jau minėto nutarimo 15 punkte, kuriame buvo aiškinti pakeitimai, padaryti senojo BK 274 straipsnio 3 dalyje, medianos metodas netaikytas. Priminsime, kad tuometinio BK 274 straipsnio 3 dalies sankcija 1999 m. lapkričio 25 d. įstatymu buvo pakeista, sumažinant laisvės atėmimo bausmės minimalią ribą nuo trejų iki vienerių metų, o maksimalią šios bausmės ribą padidinant nuo aštuonerių iki dešimties metų. Taikydami šiam konkrečiam atvejui medianos metodą gautume išvadą, kad įstatyme pakeitimų lyg ir nėra: tiek pagal senąją, tiek ir pagal naująją BK 274 straipsnio 3 dalies redakciją laisvės atėmimo bausmės vidurkis yra tas pats – penkeri metai ir šeši mėnesiai. Vadinas, teoriškai pagal tokį skaičiavimą priimtas „identiškas“ baudžiamasis įstatymas, ir esame priversti laikytis bendros taisyklės, pagal kurią taikomas veikos padarymo metu galiojęs baudžiamasis įstatymas. Tačiau akivaizdu, kad priimtas ne „identiškas“, o „prieštaringas“ naujasis įstatymas, ir taikyti minėtos bendros taisyklės negalime. Tokiu atveju galimi įvairūs sprendimai, atsižvelgiant į konkrečios bylos specifiką, t. y. nebepakanka analizuoti vien įstatymo tekstą – tam medianos metodo gal ir pakaktų – būtina gilintis dar ir į nusikalstamos veikos bei ją padariusio asmens savybes. Čia medianos metodas neveiksmingas. Todėl Senatas nutarimo 15 punkte išdėstė kitokią rekomendaciją: „Tais atvejais, kai naujasis baudžiamasis įstatymas sumažina minimalią atitinkamos bausmės ribą ir kartu padidina maksimalią... negalima išsyk vienareikšmiškai pasakyti, ar naujasis įstatymas yra švelninantis baudžiamumą, ar jį griežtinantis. Šis klausimas gali būti išspręstas tik priimant nuosprendį arba nutartį, atsižvelgus į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės bausmės skyrimui. Jeigu atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės bausmės skyrimui, jam gali būti paskirta bausmė arčiau minimalios naujojo įstatymo sankcijoje numatytos ribos, šis įstatymas kaltininkui yra švelnesnis, taigi... veika kvalifikuojama ir bausmė skiriama būtent pagal šį įstatymą. Jeigu atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės bausmės skyrimui, kaltininkui gali būti paskirta bausmė, didesnė negu senajame įstatyme numatyta maksimali jos riba, naujasis įstatymas kaltininkui yra griežtesnis, taigi... jis neturi grįžtamosios galios. Tokiu atveju veika kvalifikuojama ir bausmė skiriama pagal įstatymą, galiojusį veikos padarymo metu“.

Apskritai teismams, susidūrusiems su nauju „prieštaringu“ baudžiamuoju įstatymu, kurio viena dalis atitinka BK 3 straipsnio 2 dalies nuostatas, o kita dalis – šio straipsnio 3 dalies nuostatas, Senatas nutarimo 14 punkte rekomendavo daryti taip: „Teismai ... abu – senąjį ir naująjį – įstatymus bei kaltininko padarytą veiką privalo nuosekliai įvertinti pagal visus... kriterijus: veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą, taip pat veiką padariusio asmens teisinės padėties turinį. Pagal kiekvieną šių kriterijų, vadovaujantis baudžiamojo įstatymo grįžtamosios galios taisyklėmis, veiką padariusiam asmeniui taikomas jam palankesnis įstatymas.

Kvalifikuojant veiką, kaltininkui taikomas tas įstatymas, kuris numato jam palankesnę nusikaltimo sudėtį. Ši sudėtis parenkama atsižvelgiant ne vien į atitinkamo BK straipsnio konstrukciją bei dispoziciją, bet ir į sankciją.

Išsprendus veikos kvalifikavimo ir bausmės klausimus, svarstomi kiti klausimai, susiję su veiką padariusio asmens teisine padėtimi: atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės, bausmės vykdymo atidėjimas, senatis ir pan. Tiek, kiek tai leidžia kaltininkui pritaikyti Baudžiamojo kodekso Ypatingosios (Specialiosios) dalies straipsniai, ir šiais klausimais taikomas jam palankesnis įstatymas“. Supaprastinus šį išaiškinimą iki jo pagrindinės idėjos, būtų galima pasakyti, kad panašiais atvejais priimti sprendimą, kuris iš konkuruojančių

baudžiamųjų įstatymų yra taikytinas, gali padėti nuodugni ir nuosekli bylos analizė pagal kriterijų visumą. Apsispręsti turėtų padėti subendrinta išvada dėl to, kurio iš BK taikymas kaltininkui gali būti palankesnis. Šiai problematikai pailiustruoti galėtume pasitelkti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išnagrinėtą kasacinę bylą Nr. 2K–475/2003. Piliietis M. K. 2003 m. sausio 16 d. nuosprendžiu nuteistas pagal 1961 m. BK 111 straipsnio 1 dalį dvejų metų ir dvejų mėnesių laisvės atėmimo bausme už tai, kad 2002 m. birželio 16 d. padarė sunkų kūno sužalojimą nukentėjusiajam D. M. Kasacinės instancijos teismas nutarties motyvuose nurodė, kad veika atitinka 2000 m. BK 135 straipsnio 1 dalyje numatytus požymius. Šios minėto straipsnio dalies sankcijoje numatyta bausmė yra laisvės atėmimas iki 10 metų, o 1961 m. BK 111 straipsnio 1 dalies sankcijoje numatyta bausmė – laisvės atėmimas nuo 2 iki 7 metų. Tokiomis aplinkybėmis kolegija pasirėmė Senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimo Nr. 38 15 punktu ir konstatavo, kad nuteistajam M. K. paskirtoji bausmė yra artima minimaliai bausmei, numatyta 1961 m. BK 111 straipsnio 1 dalyje. Kolegijos nuomone, pirmosios instancijos teismo nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės bausmės skyrimui, leidžia daryti išvadą, kad M. K. pagal 2000 m. BK 135 straipsnio 1 dalies sankciją gali būti skiriama mažesnė bausmė. Taigi kolegija naująjį įstatymą pripažino švelnesniu ir turinčiu grįžtamąją galią. Vadovaudamasi tokiais motyvais, kolegija M. K. veiką, kuri buvo kvalifikuota pagal 1961 m. BK 111 straipsnio 1 dalį, perkvalifikavo pagal 2000 m. BK 135 straipsnio 1 dalį ir nuteistajam paskyrė 1 metų ir 6 mėnesių laisvės atėmimo bausmę.

Abiejų BK taikymo atvejai

Apžvelgėme svarbesnius klausimus, susijusius su alternatyva, kurį iš BK reikėtų konkrečioje baudžiamojoje byloje pasirinkti, vadovaujantis naujojo BK 3 straipsnyje įtvirtintomis nuostatomis. Vis dėlto tokia griežta alternatyva galima ne visuomet. Tam tikromis aplinkybėmis apsiriboti tik vienu BK neįmanoma ir byloje tenka taikyti abu – tiek senąjį, tiek naująjį BK. Tarkime, tas pats asmuo yra padaręs keletą atskirų analogiškų nusikalstamų veikų, keičiantis kodeksams numatytą „identiškamę“ baudžiamajame įstatyme. Byloje nustatoma, kad dalis šių veikų padarytos iki 2003 m. gegužės 1 d., o kitos – jau po šios datos. Tai realioji nusikalstamų veikų sutaptis, ir privalome taikyti atitinkamų veikų metu galiojusius BK. Vadinasi, taikome abu kodeksus, atsižvelgdami į veikų padarymo laiką. Tai gali būti sudėtinga, nes ne visuomet įmanoma įvykdyti senojo BK pagrindu priimtą sprendimą: nesutampa bausmių rūšys, tenka spręsti pagal skirtingus BK paskirtų bausmių subendrinimo ir panašius klausimus. Bendrosios taisyklės, įtvirtintos naujojo BK 3 straipsnyje, čia ne ką padeda. Rasti išeitį padeda BK, BPK ir BVK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Jo 15 straipsnyje nurodyta: „Šiame įstatyme nenumatytais atvejais galutinį sprendimą dėl baudžiamojo įstatymo taikymo priima teismas, vadovaudamasis naujojo Baudžiamojo kodekso 3 ir kitų straipsnių nuostatomis“. Tokia formuluoatė rodo, kad apskritai pirmenybė teiktina šiam įstatymui. Išties jis įtvirtina specialiąsias normas, todėl doktrinos požiūriu toks įstatymų leidėjo sprendimas yra priimtinas.

Neplėtodami šios problematikos, pateiksime tik vieną citatą iš šio įstatymo 10 straipsnio. Ji nusako kai kuriuos atvejus, kai, veikos pagal naująjį BK neperkvalifikuojant, prie galiojančio naujojo BK tenka derinti bausmes, paskirtas pagal senąjį BK. Įstatymo 10 straipsnio 5 dalyje nurodoma: „Kai asmuo už nusikalstamas veikas, padarytas iki 2003 m. gegužės 1 d., atsako pagal nusikalstamos veikos padarymo metu galiojusius baudžiamuosius įstatymus, skiriamos senajame Baudžiamajame kodekse nustatytos bausmės. Jei tokiu atveju asmeniui paskiriama pataisos darbų be laisvės atėmimo bausmė, ši bausmė pakeičiama naujojo Baudžiamojo kodekso 71 straipsnyje numatyta įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų asmenų fondą. Jei tokiu atveju asmeniui paskiriama bauda, ši bausmė suderinama su naujojo Baudžiamojo kodekso 47 straipsnyje nustatytais baudos dydžiais. Jei tokiu atveju asmeniui paskiriama turto konfiskavimo bausmė, ji suderinama su naujojo Baudžiamojo kodekso 72 straipsnio reikalavimais. Jei tokiu atveju asmeniui paskiriamos kelios pagrindinės ir (ar) papildomos bausmės, paskirta galutinė bausmė suderinama su naujojo Baudžiamojo kodekso 42 straipsnio reikalavimais“. Taigi matome, jog kartais baudžiamosiose bylose negalima išvengti ir abiejų BK taikymo.

Specialūs atvejai

Naujųjų BK, BPK ir BVK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo 10¹ straipsnis, be kitų svarbių dalykų, iškelia ir procesinio pradžios svarbą taikant baudžiamąjį įstatymą. Šio straipsnio 4 dalyje aptariamas galutinės bausmės maksimalaus dydžio klausimas, kai asmuo jau buvo nuteistas pagal senąjį BK: „Jeigu asmeniui už nusikalstamas veikas, padarytas iki 2003 m. gegužės 1 d., galutinė bausmė buvo paskirta pagal senojo Baudžiamojo kodekso 42 arba 43 straipsnių taisyklės, o naujajame Baudžiamajame kodekse už tokias veikas numatytos švelnesnės bausmės, nusikalstamos veikos perkvalifikuojamos ir galutinė bausmė paskiriama pagal naujojo Baudžiamojo kodekso 63 arba 64 straipsniuose nustatytas taisyklės. Tokiu atveju galutinė bausmė negali būti griežtesnė už nuosprendžiu paskirtą bausmę“. Vadinasi, sankcijos aspektu didelė teisinė reikšmė suteikiama nuosprendžiui. Tam tikra prasme jis netgi tampa savotišku veiksmu, „individualizuojančiu“ baudžiamąjį įstatymą konkrečiam nuteistajam. Todėl, sprendžiant abiejų baudžiamųjų kodeksų taikymo klausimus, kartais nepakanka gilintis vien į baudžiamąjį įstatymą, o dažnai dar ir į padarytas veikas. Esant reikalui privalu nuodugniai išstudijuoti ir nuosprendžius, kad perkvalifikavus veikas jų kaltininkams nebūtų paskiriamos naujos nepagrįstai griežtos bausmės.

Išvados

1. Naujojo Lietuvos Respublikos BK 3 straipsnis perėmė esmines senojo BK 7 straipsnio nuostatas. Lemiamos įtakos tam turėjo nuosekli Lietuvos valstybės pozicija, gerbianči fundamentalius principus, įtvirtintus svarbiausiuose tarptautiniuose politiniuose ir teisiniuose dokumentuose.

2. Ryškiausi skirtumai tarp naujojo BK 3 straipsnio ir jo senojo analogo yra šie: a) akcentas į asmens, o ne nusikalstamos veikos baudžiamumą; b) nuoroda būtent į baudžiamojo įstatymo galiojimą ir taikymą; c) išimtis iš taisyklės dėl baudžiamojo įstatymo, neturincio grįžtamosios galios; d) nuostata dėl baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo taisyklių.

3. Pagal svarbiausią – veikų nusikalstamumo – kriterijų baudžiamųjų kodeksų pasikeitimas atskleidė keturis susiklostančius variantus, reikšmingus baudžiamųjų įstatymų taikymui: a) elgesys, kuris buvo ir liko nenusikalstamas; b) dekriminalizuotos veikos; c) naujai kriminalizuotos veikos; d) veikos, tam tikru mastu buvusios ir likusios nusikalstamos.

4. Sudėtingiausias baudžiamųjų įstatymų taikymo problemas sukelia veikos, buvusios ir likusios nusikalstamos pagal abu BK. Naujasis BK, palyginti su senuoju, šiuo aspektu gali būti apibūdinamas kaip „identiškas“, „švelnesnis“, „griežtesnis“ ir „prieštaringas“. Atsižvelgiant į tokias savybes ir parenkamos atitinkamos baudžiamojo įstatymo taikymo laiko atžvilgiu nuostatos.

5. Tam tikrais atvejais griežta alternatyva, pagal kurią būtų taikomas tik vienas iš BK, neįmanoma. Naujųjų BK, BPK ir BVK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas numato atvejus, kai bylose taikomi abu BK.

6. Sprendžiant atitinkamo BK taikymo klausimą įtakos turi ir konkrečioje baudžiamojoje byloje priimtas teismo nuosprendis. Draudžiama skirti bausmę, kuri būtų griežtesnė už jau paskirtąją.

7. Sudėtingiausiais atvejais, sprendžiant problemas dėl taikytino baudžiamojo įstatymo, reikia nuosekliai studijuoti abu BK, naujųjų BK, BPK ir BVK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymą, atitinkamą veiką ir, jeigu yra, dėl jos priimtą teismo nuosprendį, taip pat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimą Nr. 38. Pravartu susipažinti ir su šiai tematikai skirta teorine literatūra.

LITERATŪRA

1. Detaliau šių Europos žmogaus teisių teismo sprendimų minėtose bylose komentarus žr.: **Teismų** praktikos taikant Baudžiamojo kodekso normas, reglamentuojančias baudžiamųjų įstatymų galiojimą laiko atžvilgiu, apžvalga // Teismų praktika. Nr. 18.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, 4, 7, 9, 23, 25, 37, 39, 44, 46, 47, 48, 51, 61, 62, 65, 67, 74, 75, 90, 92, 95, 97, 102, 105, 118, 119, 143, 175, 178, 186, 187, 188, 189, 199, 202, 212, 213, 215, 227, 249, 250, 251, 257, 260, 263, 272, 281, 291 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 39¹ ir 306¹ straipsniais įstatymas // Žin. 2003. Nr.38–1733.
3. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas // Žin. 2002. Nr. 112–4970.
4. Žr., pvz.: **Baudžiamoji teisė**: bendroji dalis. Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Sudarytojas V. Pavilionis. – Vilnius: Eugrimas, 2001; **Baudžiamoji teisė**: specialioji dalis. Vadovėlis. Antrasis papildytas leidimas. Sudarytojas V. Pavilionis – Vilnius: Eugrimas, 2001; **Fedosiuk O.** Turto prievartavimas ir jo kvalifikavimas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002; **Sinkevičius E.** Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002; **Gutauskas A.** Organizuotas nusikalstamumas ir jo baudžiamasis teisinis vertinimas. Socialinių mokslų daktaro disertacija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; **Nevera A.** Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Socialinių mokslų daktaro disertacija. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; **Naujasis** (2000 m.) ir senasis (1961 m.) baudžiamieji kodeksai (lyginamoji analizė) // Teisės problemos. 2002. Nr. 1–2 ir kt.
5. Žr.: **Teismų** praktika. Nr. 18. P. 258–263.
6. Žr.: **Teisės** problemos. 2002. Nr. 1–2.

The Problems of Application of Criminal Laws and their Solutions Following the Enforcement of the new Criminal Code of the Republic of Lithuania

Assoc. Prof. Dr. Egidijus Bieliūnas

*Supreme Court of Lithuania
Vilnius University*

SUMMARY

In this article the attention is focused on the problems of application of criminal laws while proceeding from the Criminal Code of 1961 to the Criminal Code (CC) of 2000. The article starts with an overview of the universal and generally accepted principal rules included in the provisions of international law which regulate the validity and application of criminal laws within the aspect of time. The influence of these rules, which predetermined the similarity of Article 7 of the preceding CC to Article 3 of the new CC is emphasised. The text and content of both Articles is compared: attention is given to certain differences and their legal significance.

The article gives references to the judgements passed by the European Court of Human Rights in concrete cases where Article 7 of the European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms were applied: Welch v. United Kingdom (9 February 1995); Jamil v. France (8 June 1995); G. v. France (27 September 1995); C. R. v. United Kingdom; S. W. v. United Kingdom (22 November 1995); Ecer and Zeyrek v. Turkey (27 February 2001); Streletz, Kessler and Krenz v. Germany, and K.-H. W. v. Germany (22 March 2001).

Special notice is given of the relationship between the validity of the criminal law and its application. Cases are indicated where the existing law is not applied, and, on the contrary – the ones which include the application of the law are no longer in effect. It is emphasised here that criminal law has no retroactive effect in abstracto. This effect may only arise upon the commitment of a certain

criminal deed. The relation between the previous and the current CC is analysed according to three criteria: criminality of deeds, punishability of their perpetrators, and the rest of the legal status of such persons.

The main part of the article deals with the comparison of the two CCs. Four variants are highlighted: 1) when certain deeds are not considered to be criminal by both CCs; 2) when the new CC decriminalises former crimes; 3) when the new CC criminalizes deeds which were not considered as criminal before; 4) when the new CC to a certain degree adopts the deeds foreseen in the old CC. Possibilities of the application of criminal law in all four variants are being commented upon. The most complicated Variant 4 is analysed in a more detailed way. Four possible situations are described: where the new CC and the old CC are considered to be “identical”; making criminal liability more lenient; aggravating the criminal liability; or “contradictory”, resulting from the criminal liability being made more lenient and more severe. Recommendations on how to apply criminal law in such situations are offered.

Separate attention is given to such instances where both Codes – the previous and the current – are being applied simultaneously. The prevalence of the current Code in such cases is evidenced. Such conclusion arises from the new Law on the Enforcement and Implementation Procedure of the Criminal Code, Criminal Procedure Code and the Code of the Enforcement of Penal Sanctions (Official Gazette, 29 October 2002, No. IX-1162). Attention is drawn to the fact that the application of the current CC precludes the application of a new penalty which is stricter than the previous sentence.

The article ends with conclusion and recommendations, as well a list of references.